

УДК 159.923.2 : 001.8 (1-87)

Психологічні аспекти поняття репродуктивної установки та його розуміння у зарубіжних дослідженнях

Кочарян О.С., Свиначенко Ю.В.

Стаття присвячена проблемі теоретичного і практичного обґрунтування поняття репродуктивної установки. Розглянута актуальність досліджень психологічних аспектів репродуктивної поведінки. Наведені приклади зарубіжних досліджень репродуктивної поведінки та репродуктивних установок. Репродуктивна установка розглядається як умова формування психологічної готовності до материнства. Описано вплив особливостей сімейної соціалізації, шлюбно-сімейних відносин і статевої ролі на формування репродуктивних установок молодого покоління.

Ключові слова: репродуктивна установка, репродуктивна поведінка, свідоме батьківство.

Статья посвящена проблеме теоретического и практического обоснования понятия репродуктивной установки. Рассмотрена актуальность исследований психологических аспектов репродуктивного поведения. Приведены примеры зарубежных исследований репродуктивного поведения и репродуктивных установок. Репродуктивная установка рассматривается как условие формирования психологической готовности к материнству. Описано влияние особенностей семейной социализации, брачно-семейных отношений и полоролевой идентичности на формирование репродуктивных установок молодого поколения.

Ключевые слова: репродуктивная установка, репродуктивное поведение, сознательное родительство.

The article deals with the theoretical and practical study of the concept of reproductive attitude. We consider the relevance of studies the psychological aspects of reproductive behavior. Are examples of foreign studies of reproductive behavior and reproductive attitude. Reproductive attitude is considered as a condition of formation of psychological readiness for motherhood. Describes the impact of family socialization features, marriage and family relations and gender role identity in the formation of reproductive attitudes of the younger generation.

Keywords: reproductive attitude, reproductive behavior, conscious parenting.

Батьківство є базовим життєвим призначенням, важливим станом і значною соціально-психологічною функцією кожної людини. Умови формування батьківства є значущою соціально-психологічною проблемою. Сьогодні, в умовах соціально-економічної кризи відбуваються зміни в ціннісно-мотиваційній сфері молодого покоління. Подібні трансформації суспільства істотно впливають на особливості репродуктивних установок, репродуктивної поведінки, ставлення до батьківства. Проблема досліджень репродуктивної установки та формування свідомого батьківства є актуальною для нашого суспільства [3,5].

Зміна соціально-нормативних форм сімейно-шлюбних відносин, матеріальні проблеми молодих сімей, відсутність висококваліфікованого медико-психологічного супроводу майбутніх молодих батьків призводить до самодеструктивної репродуктивної поведінки [2]. Це все зумовлює актуальність проблеми розвитку та популяризації свідомого батьківства. Величезне значення має психологічна готовність до материнства, як умова формування свідомого материнства.

У зв'язку з цим актуальними є дослідження, спрямовані на виявлення ролі умов розвитку і дорослішання сучасних молодих жінок, як потенційних матерів. Це передбачає вивчення психологічних факторів і закономірностей, що визначають розвиток особистісної сфери жінок як суб'єктів сексуальної та репродуктивної поведінки. Важливе місце у розвитку материнської сфери дівчат займають особливості їх репродуктивних установок.

Репродуктивна установка є соціальною установкою, вона впливає на репродуктивну поведінку. Незважаючи на те, що репродуктивні установки розглядають як один з компонентів феномена батьківства, на сьогоднішній момент не вивченим залишається процес їх формування і розвитку [5]. Невідомо, коли вперше виникає уявлення про себе як про майбутню матір і про своїх власних майбутніх дітей, які чинники та умови впливають на ці уявлення, який діагностичний інструментарій можна використовувати для раннього виявлення можливого негативного розвитку індивідуального батьківства [2, 6]. Перед психологічною наукою стоїть завдання виявлення і обґрунтування умов формування репродуктивної установки оптимальної для суспільства і гармонійної для самої людини.

Поняття установка є теоретичним конструктом, який феноменологічно проявляється в уявленнях людей, так репродуктивна установка складається з різних уявлень, що стосуються народження дітей.

Вивчення репродуктивної установки, як різновиду соціальної, спирається на досягнення шкіл Узнадзе Д.Н., Ядова В.А., Акопова Г.В.. Згідно з ученням Д.Н. Узнадзе та інших представників грузинської школи, установка - готовність особистості до певної діяльності, активності; внутрішній динамічний і несвідомий стан цілісної особистості, що виникає в результаті взаємодії потреб і середовища. З цієї точки зору установка - це початкова ланка відображення дійсності, несвідома форма психічного відображення [7].

Поняття «репродуктивна установка» введено в сучасну наукову літературу на початку 1970-х і у

своїй більшості поширюється у соціальних науках. Репродуктивну установку визначають як психічний регулятор поведінки, схильність особистості до позитивного або негативного ставлення до народження певного числа дітей. В рамках соціологічних досліджень безліч репродуктивних установок поділяють на дві основні групи. До першої належать установки дітності, регулюючі досягнення головного результату репродуктивної поведінки. До другої - всі установки, так чи інакше пов'язані з практикою контрацепції.

У традиції такого розуміння репродуктивна установка складається з трьох компонентів: когнітивного (пізнавального), афективного (емоційного) і поведінкового (спонукального). Сутність репродуктивної установки виявляється у взаємодії всіх трьох компонентів і не зводиться до одного з них. Когнітивний компонент репродуктивної установки дозволяє відрізнити якісну своєрідність об'єктів установки на народження дітей - установки дітності на бажану стать дитини, на час протікання вагітності і т.д. Кількісні аспекти репродуктивної установки виражаються в орієнтації на те чи інше число дітей, на інтервали між народженнями. Емоційний компонент репродуктивної установки складають позитивні та негативні почуття, пов'язані з народженням того чи іншого числа дітей. Соціально-психологічні методики ранжирування установок виявляють інтенсивність репродуктивної установки. Емоції вимірюються при вивченні репродуктивної мотивації. В соціології набули поширення показники, що вимірюють когнітивний компонент репродуктивної установки, наприклад, бажане число дітей, очікуване число дітей, плановане число дітей [3].

В психології дослідження репродуктивної установки виправдане проблемою формування свідомого батьківства. Раніше психологічні особливості репродуктивної поведінки і репродуктивної установки розглядали як периферійну проблематику в гендерній психології, в медичній психології, в психології батьківства. Сьогодні, враховуючи зміни в самосвідомості молодого покоління, трансформації соціальних і сімейних ролей, репродуктивні установки часто пов'язують з гендерною ідентичністю та дослідженнями статевої ролі сфери особистості. Статева ідеологія відносно жіночої репродуктивної установки традиційно носить позитивний характер за винятком радикальних феміністських підходів. Потреба в дітях розглядається як соціально-психологічна властивість соціалізованого індивіда, котра виявляється в тому, що без наявності дітей і належного їх числа індивід відчуває не самодостатність себе як особистості.

Так, Родштейн М.Н. визначає репродуктивну установку жінок як результат інтегральної взаємодії гендерної та виховної позицій. Психологічні прояви і особистісний аспект репродуктивної установки пояснюються ставленням до себе як до матері і до ідеального образу матері. Звідси виникає питання про умови формування гендерної ідентичності жінки. В дослідженнях Родштейн наголошується, що репродуктивна установка несе в собі «вантаж» минулого жінки і її «підготовки» до ролі матері, тобто тієї соціальної ситуації, в якій жінка усвідомлювала материнську роль [3].

У репродуктивній ролі жінки відображується властиве жінці ставлення до самої себе, до інших людей, до зовнішнього світу. Батьківсько-дитячі відносини мають величезний вплив на особливості репродуктивної ролі людини у дорослості. Батьківська сім'я є первинним соціальним середовищем індивіда, середовищем соціалізації. Діти вчаться нормам життя у суспільстві і сприймають культуру через своїх батьків. Саме в сім'ї людина отримує перший соціальний досвід, засвоює правила і норми поведінки. Батьківська сім'я є найбільш доступним зразком спостереження, який за певних умов стає зразком для наслідування.

В Україні дослідження проблем свідомого батьківства і репродуктивної поведінки стають все більш популярними. Ігнатенко І.В. визначає репродуктивну установку як психологічне явище, яке спирається на засвоєні особистістю установки по відношенню до дітей взагалі, потребу народжувати, виховувати, спілкуватися з дитиною, прагнення мати конкретну кількість дітей, яке виражається в тому, що без дітей людина відчуває труднощі в самореалізації себе як особистості. Репродуктивні установки залежать від особливостей дитячо-батьківських відносин, шлюбно-сімейних взаємин та гендерної ідентичності [2].

У зарубіжних дослідженнях проблеми репродуктивної поведінки та репродуктивних установок займають особливе місце. Особливості репродуктивної поведінки жінок досліджують з різних сторін. В даний час в розвинених країнах спостерігається депопуляція, тобто скорочення чисельності населення. З іншого боку, населення земної кулі зростає, головним чином за рахунок країн, що розвиваються. У зв'язку з цим проблеми народжуваності, зокрема, її психологічних детермінант, є актуальною темою досліджень [4].

Австрійські вчені С. Lee і Н. Gramotnev розглядають прагнення мати дітей як елемент психологічного благополуччя [4]. У своїй роботі С. Lee і Н. Gramotnev дослідили особливості репродуктивних установок молодих австралійок: для жінок, бажаних мати одного-двох дітей, важлива можливість мати оплачувану роботу, а ті, хто бажає більшу кількість дітей, готові до традиційної ролі домогосподарки. Відповіді на питання: «Яким би ви хотіли бачити своє життя в 35 років?» виявили значущі відмінності між жінками, які планують і не планують мати дітей. Жінки, що припускають залишитися бездітними, порівняно з плануючими 1-2 дітей:

- Мали більш низький рівень освіти або ще вчилися, або не мали роботи;
- Менше число мало близькі сексуальні відносини;
- Рідше оцінювали себе як виключно гетеросексуальних;
- Найчастіше вживали алкоголь і наркотики (марихуану);

- Найчастіше мали проблеми із зайвою вагою;
- Найчастіше стикалися з жорстоким поведженням, не мали соціальної підтримки і відчували незадоволеність життям, частіше стикалися з депресією і з почуттям, що «жити не варто»;
- Не прагнули до 35 років обов'язково вийти заміж, зате хотіли підвищити кваліфікацію і мати цікаве дозвілля.

Жінки, які бажали мати 3 і більше дітей, були орієнтовані на традиційну сім'ю; в порівнянні з тими, хто прагне до норми (1-2 дитини), частіше:

- Проживали в сільській місцевості або віддалених районах;
- Починали статеве життя після 16 років, мали тільки одного сексуального партнера, але вступали в шлюб в більш молодому віці; прагнули до заміжжя і створенню міцної сім'ї;
- Не використовували засоби контрацепції;
- Оцінювали себе як виключно гетеросексуальних;
- Не вживали алкоголь і наркотики;
- Були задоволені своїм життям і рівнем соціальної підтримки, не впадали в депресію;
- Найчастіше виявлялися незайнятими на роботі і не прагнули підвищити кваліфікацію.

Виходячи з цих результатів С. Lee і Н. Gramotnev допустили, що небажання мати дітей є індикатором психологічного неблагополуччя і наслідком впливу несприятливих соціальних факторів, а прагнення до багатодітності насамперед визначається прихильністю до традиційних цінностей.

Професор Каліфорнійського університету Jay Belsky в своїх дослідженнях виділяє вплив дитячого досвіду як найважливішого чинника, який визначає репродуктивну поведінку у дорослості. У своїй роботі він пов'язує досвід, отриманий в дитинстві, і репродуктивні стратегії в зрілості. Згідно з результатами його дослідження виховання з батьком (в повній сім'ї) або без нього впливає на міцність майбутніх відносин з партнером і очікування батькового вкладу у виховання дитини. Jay Belsky висловив припущення, що особливості дитячо-батьківських відносин здатні викликати зміни на соматичному рівні - прискорити або відстрочити статеве дозрівання. Автор виділив дві траєкторії розвитку. Кількісно-орієнтована репродуктивна стратегія виникає, коли відносини в родині схильні до несприятливого впливу, такого, як загальний стрес, подружні сварки і брак грошей, що породжує грубий, нечутливий, суперечливий стиль батьківства, а у розвитку дитини призводить до неміцних прихильностей, недовіри, споживчому відношенню до інших. Такий розвиток стимулює більш ранній початок пубертату, ранній сексуальний дебют, короткі та нестабільні близькі стосунки, обмежений батьківський внесок у виховання власних дітей. Якісно-орієнтована стратегія розвивається в підтримуючому середовищі, при подружній гармонії і достатніх фінансових ресурсах, що породжує чутливий, підтримуючий, чуйний і позитивно-афективний стиль материнства і батьківства, а це, в свою чергу, забезпечує міцні прихильності, довіра до світу, взаємно-винагороджує міжособистісну орієнтацію. У підсумку все це веде до відстрочення настання пубертату, більш пізнього початку статевого життя, формуванню міцних відносин в парі і більшому батьківському вкладу у власних дітей [9].

Найбільш значущими для формування репродуктивної стратегії вважаються перші п'ять років життя дівчинки, протягом яких якість батькового вкладу (наявність / відсутність батька, присутність вітчима) виступає як «основа для калібрування часу статевого дозрівання і певного типу сексуальної поведінки». Відсутність батька сприяє акселерації, а чим більше часу чоловік витрачає на турботу про дочку в перші 5 років її життя і чим більше він позитивних емоцій проявляється в цій взаємодії, тим пізніше настає пубертат.

Американський вчений Amato P.R. на основі даних лонгитюдного дослідження виділив фактори, що впливають на спосіб життя молодих жінок, зокрема, на плани народження дітей [8]. У перший фактор - «Особистісні та соціальні ресурси» - увійшли висока самоповага, низький рівень депресії, відчуття підтримки оточуючих, оцінювані дівчиною як близькі стосунки з обома батьками, оцінювані батьками як близькі стосунки з дочкою, позитивне ставлення до шкільного навчання. Високі значення за цим фактором визначають міцні соціальні зв'язки молодої жінки, позитивне емоційне самопочуття, а також прагнення відкласти обзаведення сім'єю і дітьми. Як вважають автори, дівчата з недостатніми особистісними та емоційними ресурсами прагнуть швидше створити власну сім'ю для того, щоб ці ресурси збільшити. Другий фактор «Соціально-економічні ресурси сім'ї та академічна успішність», включав показники тесту інтелекту, освіта і рівень доходу батьків, наявність повної сім'ї, високий рівень успішності і відсутність порушень в когнітивній сфері. Дівчата з високими показниками з даного фактору більш націлені на отримання освіти і більш пізні створення сім'ї, а з низькими - частіше народжували дітей без партнера або в незареєстрованому шлюбі. Третій фактор «Консервативні цінності і поведінка» включив в себе ступінь релігійності дівчини та її батьків, наявність сексуального досвіду і ранній сексуальний дебют (до 16 років), загальне число сексуальних партнерів. Фактор диференціює жінок, які перебували у позашлюбному співжитті або що мали позашлюбну дитину, і тих, що мали законного чоловіка або не мали співмешканця. В цілому ранній початок статевого життя прямо пов'язано з раннім створенням сім'ї. Згідно з даними авторів, сприятлива обстановка в сім'ї, когнітивна успішність і прийняття консервативних цінностей сприяють тому, що народження дітей переноситься на пізніший час, а молодими матерями опиняються ті, хто спочатку перебував у менш благополучній ситуації [8].

Як особливий напрямок варто відзначити дослідження ставлення до бездітності (childlessness),

в тому числі добровільного (voluntary childlessness). Добровільна бездітність, або childfree (CF), стає все більш поширеною. Уже чверть століття дослідники торкаються теми стигматизації добровільної бездітності, доводячи, що спосіб життя childfree цілком прийнятний і не є девіацією. Піднімаються питання психологічної підтримки CF: як допомогти CF-жінкам сформуванню позитивну гендерну ідентичність поза контекстом материнства, яке вважалося основою жіночності протягом всієї людської історії, як виправити негативний образ бездітної жінки як позбавленої багатьох радостей, як домогтися автономії жінки в ухваленні рішення про народження дитини в умовах «пронаталістського режиму» [4].

Таким чином, репродуктивні установки займають важливе місце в розвитку материнської сфери жінки та є актуальною проблематикою сучасних наукових досліджень. В психології дослідження репродуктивної установки обумовлено проблемою формування свідомого батьківства. Репродуктивні установки залежать від особливостей дитячо-батьківських відносин, шлюбно-сімейних взаємин та гендерної ідентичності. На сьогоднішній момент не розроблений діагностичний інструментарій для раннього виявлення можливого негативного розвитку репродуктивних установок, а також не вивченим залишається процес їх становлення і розвитку.

Література:

1. Бацилева О.В. Медико-психологічні особливості репродуктивного здоров'я // О.В. Бацилева / Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка/ за ред. С.Д. Максименка. – Т.Х, Ч9. – К., 2008. – С.63-72
2. Ігнащенко О. В. Психологічні особливості прояву репродуктивної установки в юнацькому віці: Автореф. дис. . канд. психол. наук.- Київ., 2012.- 16 с.
3. Ильясов Ф.Н. Потребность в детях и репродуктивное поведение // Ф.Н. Ильясов. М.: Мониторинг общественного мнения 7 (113), Январь-февраль 2013, С. 168 - 177
4. Новикова Е.С. Проблемы репродуктивного поведения в зарубежных исследованиях // «Перинатальная психология и психология репродуктивной сферы», М.: 2011 №3 (3), С. 107-116
5. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства. - / Риса Викторовна Овчарова. –М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 31с
6. Родштейн М. Н. Гендерно-ролевая идентичность как фактор репродуктивной установки женщин : диссертация ... канд. Психол. наук.- Самара, 2006.- 222 с.
7. Узнадзе Д.Н. Психология установки. - /Дмитрий Николаевич Узнадзе. –СПб.: Питер, 2001. - 416 с.
8. Amato P.R., Landale N.S., Havasevich-Brooks T.C., Eggeben D.J., Schoen R., McHale S. Precursors of Young Women's Family Formation Pathways // Journal of Marriage and Family. – Vol. 70, Dec 2008. – pp.. 1271-1286.
9. Belsky J. Childhood experience and the development of reproductive strategies // Psychothema. – Vol.22, n° 1, 2010. – pp. 28-34.
10. Lee C., Gramotnev H. Motherhood Plans among Young Australian Women: Who Wants Children These Days? // Journal of Health Psychology. - Vol 11(1), Jan, 2006. - pp. 5-20.

Literatura:

1. Bacileva O.V. Mediko-psihologichni osoblivosti reproduktivnogo zdorov'ja // O.V. Bacileva / Zbirnik naukovih prac Institutu psihologey im. G.S.Kostjuka/ za red. S.D. Maksimenka. – Т.Н, Ч9. – К., 2008. – С.63-72;
2. Ignatenko O. V. Psihologichni osoblivosti projavu reproduktivnoy ustanovki v junackomu vici: / Avtoref. dis. . kand. psihol. nauk.- Kiev., 2012.- 16 S.
3. Iliasov F.N. Potrebnost' v detyah i reproduktivnoe povedenie // F.N. Iliasov. M.: Monitoring obshchestvennogo mneniya 7 (113), Yanvar'-fevral' 2013, S. 168 – 177;
4. Novikova E.S. Problemy reproduktivnogo povedeniya v zarubezhnyh issledovaniyah // «Perinatal'naya psihologiya i psihologiya reproduktivnoy sfery», M.: 2011 №3 (3), S. 107-116;
5. Ovcharova R. V. Psihologicheskoe soprovozhdenie roditel'stva. - / Risa Viktorovna Ovcharova. –M.: Izd-vo Instituta Psihoterapii, 2003. – 31s.
6. Rodshtein M. N. Genderno-rolivaya identichnost' kak faktor reproduktivnoy ustanovki zhenschin : dissertaciya ... kand. Psihol. nauk.- Samara, 2006.- 222 s.
7. Uzmadze D.N. Psihologiya ustanovki. - /Dmitriy Nikolaevich Uzmadze. –SPb.: Piter, 2001. - 416 s.
8. Amato P.R., Landale N.S., Havasevich-Brooks T.C., Eggeben D.J., Schoen R., McHale S. Precursors of Young Women's Family Formation Pathways // Journal of Marriage and Family. – Vol. 70, Dec 2008. – pp. 1271-1286;
9. Belsky J. Childhood experience and the development of reproductive strategies // Psychothema. – Vol.22, n° 1, 2010. – pp. 28-34;
10. Lee C., Gramotnev H. Motherhood Plans among Young Australian Women: Who Wants Children These Days? // Journal of Health Psychology. - Vol 11(1), Jan, 2006. - pp. 5-20;